

ANNA SUCHAŃSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Instytut Psychologii

AGNIESZKA WORACH

ZŁOŻONOŚĆ KONCEPCJI SIEBIE A POCZUCIE TOŻSAMOŚCI

Artykuł przedstawia próbę empirycznej analizy związku zróżnicowania koncepcji siebie z poczuciem tożsamości. Wykorzystano pojęcie złożoności Ja Patricii Linville oraz wielowymiarowe ujęcie poczucia tożsamości. Ze względu na postulowane powiązania tych strukturalnych właściwości osobowości z samooceną, przeanalizowano także te relacje. Rezultaty badań wskazują na brak związków złożoności pojęcia Ja z poczuciem spójności, stabilności, odrębności, dostępności treści tożsamościowych i samooceną. Analiza skupień ujawniła jednak obecność trzech grup o specyficznych kombinacjach wymiarów tożsamości i złożoności Ja i różnej samoocenie. Przeprowadzono dyskusję nad psychologicznym znaczeniem tych różnic.

Słowa kluczowe: złożoność koncepcji siebie, zróżnicowanie i spójność koncepcji siebie, poczucie tożsamości, samoocena.

ZŁOŻONOŚĆ KONCEPCJI SIEBIE A POCZUCIE TOŻSAMOŚCI

Współczesne teorie ujmują Ja jako strukturę niejednorodną, złożoną z wielu schematów, w różnym stopniu aktywowanych zależnie od sytuacyjnego kontekstu czy roli (np. Hermans, 1996; James, 1890; Markus, 1977; Roberts, 2007; Stryker, 2007). Złożona struktura koncepcji siebie jest w psychologii osobowości rozumiana i badana na wiele sposobów (przegląd w: Rafaeli-Mor i Steinberg, 2002). W ujęciu zaproponowanym przez Linville (1985, 1987) jest nią liczba i stopień zróżnicowania tworzonych przez badanego autowizerunków. Im jest ich

więcej i im mniej są one do siebie podobne, tym bardziej złożona jest koncepcja siebie. Złożoność koncepcji siebie jest właściwością strukturalną, zaliczaną wraz z przedziałowością do miar jej zróżnicowania, natomiast spójność, klarowność i rozbieżności w obrębie Ja proponuje się uznać za miary integracji (Campbell, Assanand i Di Paula, 2004). Sposób operacjonalizacji i wskaźniki złożoności (zróżnicowanie) i spójności (integracja) nie pozwalają, jak sugerowałoby ich teoretyczne znaczenie, uznać jednej z tych miar za prostą odwrotność drugiej. Niemniej obie zawierają informację o treściowym podobieństwie utworzonych autocharakterystyk. Wartością ujęcia Linville w zestawieniu z miarami spójności jest swoboda wyboru liczby wersji Ja i włączenie tego aspektu do opisu struktury koncepcji siebie (Koch i Shepperd, 2004). Ponadto koreluje ona z inną miarą złożoności (*Hierarchical Attribute Class Number*) (Luo i Watkins, 2008).

W literaturze przedmiotu sugeruje się istnienie powiązań między podobieństwem (brakiem zróżnicowania) treściowej zawartości kontekstowych wersji Ja a spójnością tożsamości (Block, 1961; Campbell, Assanand i Di Paula 2004; Donahue i in., 1993; Stryker, 2007; Styła, Jankowski i Suszek, 2010). Na przykład w tekście Styły i współautorów (2010) czytamy: „Teoretycznie należy zatem uznać, że im mniejsza jest niespójność między rolami, tym tożsamość ogólna powinna być bardziej stabilna i wewnętrznie zgodna” (s. 36). Rozważając zasadność tej tezy, sprecyzujmy, że koncepcja siebie zawiera liczne charakterystyki, mniej lub bardziej istotne z punktu widzenia autoidentyfikacji. Treściami osobistej tożsamości są natomiast głównie te kluczowe atrybuty (właściwości, wartości, idee, przekonania) jednostki, które wyabstrahowuje ona (drogą złożonych procesów integrujących, w tym asymilacji i akomodacji) jako szczególnie poznawczo i emocjonalnie znaczące dla samookreślenia, a których utrata wiąże się z poczuciem, że nie jest się już tą samą osobą. One to, ze względu na swoje emocjonalne znaczenie, dystynktywność, globalność i większą stabilność, mogą być elementem formowania poczucia względnej stabilności, spójności czy dostępności treści tożsamości, stanowiącego jej podmiotowy wyraz (Erikson, 2004; Jarymowicz, 1989; Mandrosz-Wróblewska, 1988; Stryker, 2007; Oleś, 2008). Gdyby treści powtarzające się w wyróżnianych przez osobę subkoncepcjach siebie były owymi prototypowymi, kluczowymi treściami, wówczas cytowane wyżej stanowisko, sugerujące istnienie związków między spójnością treści autowizerunków i tożsamością, mogłoby okazać się zasadne. Nie można jednak wykluczyć, że również wieloaspektowej, złożonej (zróżnicowanej) koncepcji siebie towarzyszyć może poczucie zintegrowanej osobistej tożsamości. Jak słusznie zauważa Batory (2008), „Wiedza o sobie bywa niejednolita i niespójna [...], jednak dotyczy to w mniejszym stopniu wymiarów centralnych Ja” (s. 283), stanowią-

cych o poczuciu tożsamości. Podobne sugestie płyną też pośrednio z dyskusji nad koniecznością rozróżniania treściowego podobieństwa różnych subkoncepcji siebie i integracji osobowości (Lutz i Ross, 2003; Sheldon i Emmons, 1995; Suszek, 2007).

Refleksja teoretyczna nad relacją między koncepcją siebie i różnie ujmowaną tożsamością jest obecnie stosunkowo często podejmowana, także w rodzimej literaturze przedmiotu (np. Jarymowicz, 2000; Batory, 2008; Oleś, 2008). Znacznie trudniej o dane empiryczne w tym ważnym dla psychologii osobowości obszarze. Większość empirycznych studiów nad tożsamością człowieka skupia się wokół koncepcji statusów tożsamości (np. Cramer, 2001; Kroger, 2003; Marcia, 1966) oraz koncepcji procesów tożsamościowych (Berzonsky, 2003; Sneed i Whitbourne, 2003) czy tożsamości narracyjnej (McAdams, 1996). Znacznie rzadsze są próby opisu doświadczeń tożsamościowych, ujmujących integrację kluczowych treści koncepcji siebie z perspektywy fenomenologicznej, w postaci tzw. poczuć tożsamościowych: poczucia spójności, ciągłości, dostępności, przynależności czy odrębności (Brygoła, 2012; Erikson, 2004; Jarymowicz, 1989; Majczyna, 1999; Mandrosz-Wróblewska, 1988; Oleś, 2008; Pilarska, 2012; Schachter, 2002; Sokolik, 1996).

Analiza relacji między złożonością koncepcji siebie a szeregiem poczuć tożsamościowych była podstawowym celem referowanych w tym artykule badań. Znaczenie obu tych kategorii i ich wzajemnych relacji dla funkcjonowania ludzi postanowiono ukazać za pomocą ich związków z szeroko pojętą samooceną, co wpisuje się w dyskusję nad ciągle otwartą kwestią adaptacyjnej wartości złożoności koncepcji siebie. Linville, weryfikując hipotezy swojej koncepcji, dowodzi, iż złożoność Ja w sytuacji porażki czy innego zagrożenia dla jakiegoś aspektu Ja przeciwdziała rozlewaniu się negatywnego afektu na inne i tym samym chroni globalną samoocenę (Linville, 1987; Smith i Cohen, 1993). Kolejne badania przynoszą jednak sprzeczne wyniki (Campbell, Chew i Scratchley, 1991; Constantin i in., 2006; Jordan i Cole, 1996). Autorzy wskazują na czynniki metodologiczne, relatywizujące wnioskowanie o adaptacyjnej wartości złożoności koncepcji siebie (Woolfolk i in., 1995) lub wręcz dowodzą, że jej związki z przystosowaniem i samooceną są nieistotne (Campbell, Assanand i Di Paula, 2004; Morgan i Janoff-Bulman, 1994; Schleicher i McConnel, 2005; Rafaeli-Mor i Steinberg, 2002). Nie bez znaczenia może być też sposób badania samooceny. Najczęściej posługiwano się tu wskaźnikami ogólnej samooceny, podczas gdy model złożonej koncepcji siebie Linville (1987) dopuszcza odmienne wartościowanie różnych aspektów siebie.

Podsumowując refleksję nad wzajemnymi powiązaniem między poczuciem osobistej tożsamości a złożonością koncepcji siebie przyjmujemy, że złożoność koncepcji siebie, zgodnie z ujęciem Linville (1987), to liczba i stopień zróżnicowania charakterystyk własnej osoby w różnych kontekstach (rolach czy relacjach). Zawarte w nich treści mogą być mniej lub bardziej ujednoczone. Mogą one pozostawać odrębnym obszarem samowiedzy lub być poddawane złożonym procesom integrującym, umożliwiającym, mimo wielości autowizerunków, osiągnięcie poczucia względnej ciągłości i jedności własnej osoby.

Problemy i hipotezy badawcze

Podstawowy problem badawczy tego opracowania dotyczy pytania: Czy złożoność koncepcji siebie i poczucie własnej tożsamości to odrębne teoretyczne kategorie opisujące różne aspekty wiedzy o sobie i doświadczania siebie, czy są one wzajemnie powiązane, a poziom złożoności (zróżnicowania) koncepcji siebie ma określone znaczenie dla poziomu poczucia tożsamościowych, w tym dla poczucia spójności i stabilności własnej osoby? Podążając za sugestiami zawartymi w literaturze przedmiotu dotyczącymi związków zróżnicowania koncepcji siebie z tożsamością (np. Donahue i in., 1993; Stryker, 2007; Styła, Jankowski i Suszek, 2010), przyjmujemy, że w toku złożonych procesów abstrahowania i uogólniania, uruchamianych w celu integracji (ujednoczenia) różnych wizerunków własnej osoby, atrybuty te zyskują wymiar uogólniony, transsytuacyjny, co może sprzyjać ich większej stabilności, a dzięki temu przyczyniać się do budowania podmiotowego aspektu tożsamości w postaci poczucia względnej spójności, stabilności, odrębności i specyficzności własnej osoby. Można w związku z tym oczekiwać, że stopień złożoności (zróżnicowania) koncepcji siebie pozostaje w odwrotnie proporcjonalnym związku z nasileniem poczucia spójności, stabilności, odrębności i dostępności treści tożsamościowych.

Z kolei istniejące dane empiryczne (Campbell, Assanand i Di Paula, 2004; Suchańska i Ligocka, 2011) oraz teoretyczne rozróżnienie między ujednoczeniem różnych wersji Ja i procesami formowania tożsamości oraz prawami rządzącymi przedmiotowym i podmiotowym podejściem do osobowości sugerują, że złożoność koncepcji siebie i doświadczanie wewnętrznej spójności, stabilności czy odrębności to odrębne aspekty psychologicznej rzeczywistości (np. Batory, 2008; Campbell, Assanand i Di Paula, 2004; Sheldon i Emmons, 1995).

Jeśli się okaże, że nie istnieją proste związki między analizowanymi obszarami opisu i doświadczania siebie, pozostanie do sprawdzenia, czy możliwe są inne, nieliniowe prawidłowości opisujące specyficzne powiązania między złożo-

nością koncepcji siebie a miarami poczucia tożsamości. Stąd kolejne, tym razem otwarte pytanie: Czy możliwe są różne warianty współwystępowania (kombinacji) złożoności koncepcji siebie z wymiarami poczucia tożsamości oraz czy ewentualne typy takich konfiguracji wiążą się z odmiennym wartościowaniem własnej osoby i samooceną w różnych sferach?

Złożony charakter koncepcji siebie nasuwa wreszcie pytanie o to, czy i jakie związki da się zaobserwować między stopniem jej złożoności a globalną samooceną oraz samoocenami częściowymi. Hipotetyczna odpowiedź na to pytanie każe odwołać się do stanowiska Linville (1985), która adaptacyjną wartość tej strukturalnej właściwości upatrywała w ograniczaniu negatywnego afektu do obszaru dotkniętego sytuacją zagrażającą Ja, bez „rozlewania się” na inne jego aspekty. Stąd uprawnione wydaje się oczekiwanie dodatniego związku złożoności koncepcji siebie z samooceną globalną lub z jej wybranymi aspektami.

METODA

Osoby badane

Próba składała się ze 102 studentów (21% mężczyzn) kierunków humanistycznych i społecznych różnych szkół wyższych na terenie Wielkopolski. Średnia wieku w badanej grupie wyniosła $M = 23,50$ ($SD = 3,22$). Badanie przeprowadzono grupowo, a udział w nim był dobrowolny i anonimowy.

Narzędzia

Złożoność Ja. Do pomiaru złożoności koncepcji siebie wykorzystano Technikę badania złożoności Ja P. Linville, w polskiej wersji Barczak, Besty i Bazińskiej (2007). Zadaniem osoby badanej jest wskazanie dowolnej liczby ról, jakie pełni w życiu, oraz przypisanie każdej z nich przymiotników z podanej listy 60 określeń (30 pozytywnych i 30 negatywnych). Wskaźnikiem złożoności jest liczba aspektów Ja (utworzonych ról) oraz ich zróżnicowanie, wyliczone w postaci statystyki H , będącej miarą rozproszenia danych jakościowych. Statystyka H mierzona jest wzorem:

$$H = \log_2 n - \frac{\sum_i n_i \log_2 n_i}{n}$$

gdzie: n – jest liczbą wszystkich dostępnych atrybutów (tzn. sumą wszystkich przymiotników znajdujących się na liście, w tym przypadku $n = 60$);

n_i – jest liczbą przymiotników, które pojawiają się w danej, unikalnej kombinacji grupowej.

Szczegółowe omówienie sposobu obliczania statystyki H dostępne jest w opracowaniu Barczak i współautorów (2007). Ze względu na podkreślaną w literaturze dwudymensyjność statystyki H , w analizie naszych wyników uwzględniamy także liczbę aspektów Ja, uznaną za „czystą” miarę złożoności (Brown i Rafaeli, 2007; Constantino i in., 2006).

Poczucie tożsamości. Wielowymiarowy Kwestionariusz Tożsamości (WKT), opracowany przez Pilarską (2012), został wykorzystany do pomiaru tożsamości, rozumianej jako zbiór i dynamiczna organizacja wyróżnionych na podstawie analizy literatury poczuć tożsamościowych, dotyczących tych osobistych treści, które uważa się za najbardziej dla siebie charakterystyczne. Poczucie tożsamości traktuje się tu jako subiektywny przejaw integracji treści tożsamościowych. Kwestionariusz zawiera 50 pozycji testowych, tworzących sześć podskal opisujących poczucie: *dostępności* (wewnętrznej treści), powiązanego z wyrazistością i łatwością przywoływania treści na własny temat; *specyficzności*, dotyczącego subiektywnego doświadczenia własnej unikalności i odmienności; *wyodrębnienia*, stanowiącego miarę odróżniania własnych potrzeb, przekonań czy emocji od przeżyć innych ludzi; *spójności*, rozumianego jako odczuwana wewnętrzna zgodność i harmonia; *stabilności*, oznaczającego doświadczaną ciągłość w czasie; *własnej wartości*, definiowanej jako całościowe, emocjonalne ustosunkowanie do własnej osoby.

Każda pozycja oceniana jest na 4-stopniowej skali od „zdecydowanie nie/nigdy” do „zdecydowanie tak/zawsze”. Współczynniki rzetelności α Cronbacha dla podskal są zadowalające i mieszczą się w przedziale od 0,79 do 0,86. Wyjątkiem jest podskala stabilności, dla której współczynnik rzetelności wyniósł 0,62.

Samoocena. Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny (MSEI) O’Briena i Epsteina, w polskiej adaptacji Fecenec (2008), posłużył do pomiaru samooceny. Samoocena, ewaluatywny aspekt samowiedzy, ujmowana jest przez Epsteina (1973) jako złożony, hierarchicznie zorganizowany system o różnym stopniu ogólności. Można ją zatem rozpatrywać jako uogólnioną postawę wobec własnej osoby lub jako ewaluację wyróżnionych aspektów funkcjonowania. Kwestionariusz mierzy samoocenę globalną i takie jej komponenty, jak: kompetencje, bycie kochanym, popularność, zdolności przywódcze, samokontrola, samoakceptacja moralna, samoakceptacja fizyczna, witalność i obronne wzmocnienie samooceny.

Skala uznana przez Epsteina i O'Briena za miarę „integracji tożsamości” opisuje ten jej aspekt, którego znaczenie nawiązuje do poczucia wewnętrznej spójności i klarowności. W dalszej części artykułu pozostawiamy oryginalną nazwę tej skali dla uogólnionego doświadczenia jedności własnej osoby pamiętając, że – jak teoretycznie przyjęto – to różne wymiary poczucia tożsamości stanowiąc będą subiektywny wyraz integracji jej treści.

Wyniki

Zasadnicze pytanie tego studium dotyczyło powiązań między złożonością koncepcji siebie a poczuciem spójności, stabilności, dostępności, wyodrębnienia, specyficzności i wartościowania treści tożsamościowych. Jak ukazują dane zawarte w tabeli 1, złożoność koncepcji siebie pozostawała w istotnym związku jedynie z dwoma aspektami poczucia tożsamości: poczuciem specyficzności i własnej wartości. Nie odnotowano istotnych korelacji między złożonością koncepcji siebie a pozostałymi wymiarami poczucia tożsamości, jak również poczuciem pewności i zgodności ze sobą, czyli „integracją tożsamości” w rozumieniu Epsteina.

Tabela 1

Korelacje między wymiarami poczucia tożsamości, złożoności Ja i samooceny

	Sm	Af	Os	Bk	Ows	P	S	Zp	K	W	Wtt	Złożo- ność Ja	N aspek- tów
Integracja	0,645**	0,367**	0,565**	0,454**	0,418**	0,318**	0,435**	0,433**	0,453**	0,289**	0,485**	0,178	0,127
Spójność	0,566**	0,286**	0,420**	0,389**	0,374**	0,250*	0,366**	0,348**	0,432**	0,256*	0,485**	0,120	0,077
Dostępność	0,515**	0,454**	0,523**	0,393**	0,334**	0,336**	0,347**	0,359**	0,456**	0,347**	0,618**	0,156	0,090
Specyficzność	0,039	0,498**	0,468**	0,158	0,052	0,483**	0,031	0,445**	0,406**	0,353**	0,520**	0,220*	0,077
Wyodrębnienie	0,342**	0,333**	0,327**	0,205*	0,406**	0,237*	0,247**	0,323**	0,387**	0,247*	0,479**	0,090	0,100
Stabilność	0,339**	0,402**	0,398**	0,332**	0,266**	0,287**	0,149	0,245*	0,345**	0,249*	0,507**	0,147	0,192
Złożoność Ja	0,172	0,138	0,177	0,179	0,128	0,175	0,059	0,077	0,304**	0,120	0,244*	–	0,646
N aspektów	0,184	0,156	0,155	0,185	0,106	0,166	0,167	0,118	0,136	0,131	0,100	0,646**	–

Sm – Samoakceptacja moralna, Af – Atrakcyjność fizyczna, Os – Ogólna samoocena, Bk – Bycie kochanym, Ows – Obronne wzmacnianie samooceny, P – Popularność, S – Samokontrola, Zp – Zdolności przywódcze, K – Kompetencje, W – Witalność, Wtt – Wartościowanie treści tożsamościowych; N = 102

** $p < 0,01$ (dwustronnie), * $p < 0,05$ (dwustronnie)

Drugie pytanie dotyczyło związku złożoności koncepcji siebie z samooceną ogólną i jej wybranymi obszarami. Złożoność koncepcji siebie koreluje istotnie tylko z jednym spośród 11 jej obszarów – oceną własnych kompetencji. Poza tym subiektywna ewaluacja pozostałych obszarów własnego funkcjonowania pozostaje bez związku z tym, jak bardzo złożona jest koncepcja siebie i z ilu wersji siebie się składa.

Na tle systematycznego braku istotnych związków złożoności koncepcji siebie z większością miar poczucia tożsamości i samooceny trudno obronić hipotezy zapowiadające istnienie takich powiązań. Pozostaje jednak wyjaśnienie obserwowanych, choć słabych, korelacji złożoności koncepcji siebie z poczuciem specyficzności, własnej wartości i oceną własnych kompetencji, zanim uznamy je za potencjalne psychologiczne korzyści posiadania złożonego Ja. Jak wynika z dodatkowo przeprowadzonych analiz regresyjnych, korelacja wartościowania treści tożsamościowych ze złożonością koncepcji siebie jest pozorna i stanowi pochodną związku wartościowania z oceną własnych kompetencji, która – w przeciwieństwie do złożoności Ja – stanowi istotną determinantę wartościowania treści tożsamościowych. Na marginesie zauważmy, że poczucie spójności własnej tożsamości jest znacząco współzmiennie z Epsteina miarą „integracji tożsamości”, co potwierdza węższe znaczenie tej skali (zgodne zresztą z treścią jej pozycji). Poczucie spójności koreluje także dodatnio z ogólną samooceną i wszystkimi pozostałymi jej aspektami (avg. $r = 0,37$; $p < 0,05$). Także pozostałe miary poczucia tożsamości są istotnie powiązane z samooceną. Poczucie dostępności, specyficzności, wyodrębnienia i stabilności współwystępuje zarówno z wartościowaniem treści tożsamościowych (avg. $r = 0,53$; $p < 0,001$), jak i z ogólną samooceną (avg. $r = 0,43$; $p \leq 0,001$). Z uwagi na aksjologiczne komponenty tożsamości osobistej warto też zauważyć szczególnie silne związki poczucia spójności i Epsteina „integracji tożsamości” z oceną własnej moralności (odpowiednio $r = 0,57$ i $r = 0,65$; $p < 0,001$). Tak znaczne różnice związków złożoności koncepcji siebie i poczucia tożsamości z samooceną są kolejną obserwacją, przemawiającą za odrębnością psychologiczną obu tych obszarów osobowości.

Nawiązując do ostatniego, otwartego pytania badawczego, postanowiono sprawdzić, czy w całej grupie badanej występują specyficzne podgrupy osób charakteryzujących się, a zarazem odróżniających się wzajemnie określoną konfiguracją zmiennych opisujących złożoność koncepcji siebie i poczucia tożsamościowe. W wyniku zastosowania analizy skupień metodą k -średnich otrzymano trzy skupienia. Podstawą grupowania były wskaźniki złożoności koncepcji siebie i zmiennych tożsamościowych (spójności, dostępności, specyficzności,

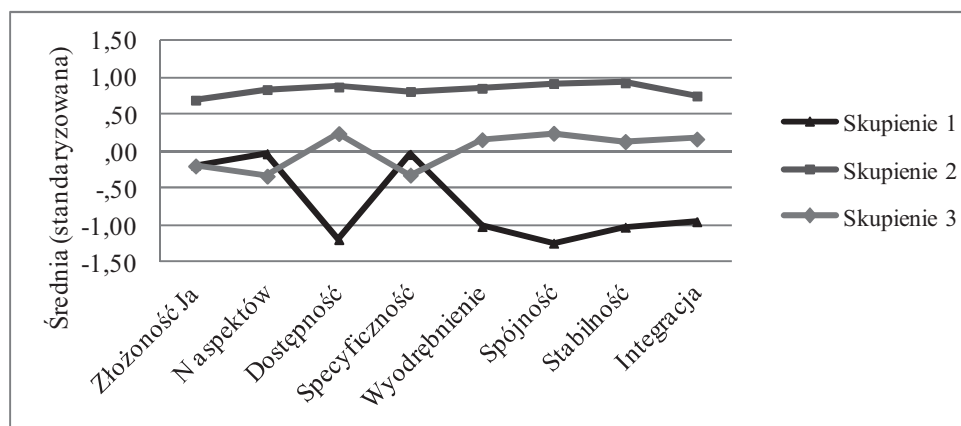
stabilności, wyodrębnienia oraz „integracji” tożsamości). Otrzymano znacząco różne średnie dla wszystkich zmiennych wprowadzonych do analizy. Szczegółowe dane prezentuje tabela 2¹. Graficzną ilustrację wyodrębnionych skupień stanowi rysunek 1.

Tabela 2

Porównanie skupień pod względem złożoności Ja i zmiennych tożsamościowych – jednoczynnikowa analiza wariancji, uzupełniona testami „post-hoc” (Bonferroniego lub Dunnetta)

Zmienne	Skupienie 1 (n = 27)		Skupienie 2 (n = 22)		Skupienie 3 (n = 53)		F	Post-hoc	η^2
	M	SD	M	SD	M	SD			
Złożoność Ja	1,55	0,67	2,10	0,68	1,55	0,48	7,70***	2 > 1, 3	0,14
N aspektów	5,26	2,43	7,14	2,53	4,60	1,28	13,27***	2 > 1, 3	0,21
Dostępność	8,78	1,45	13,41	1,44	12,00	1,51	67,21***	1 < 3 < 2	0,58
Specyficzność	14,41	4,05	17,55	2,77	13,38	3,14	12,18***	2 > 1, 3	0,20
Wyodrębnienie	17,63	3,39	24,86	2,77	22,17	2,67	40,35***	1 < 3 < 2	0,45
Spójność	18,48	2,67	28,77	3,18	25,57	2,94	84,20***	1 < 3 < 2	0,63
Stabilność	9,22	1,58	14,27	1,72	12,23	2,08	45,39***	1 < 3 < 2	0,48
Integracja	26,22	4,16	35,86	5,19	32,57	4,39	30,20***	1 < 3 < 2	0,38

*** $p \leq 0,001$

Rysunek 1. Graficzna ilustracja wyodrębnionych skupień.

¹ Wyniki testu Levene’a wskazują, że założenie o jednorodności wariancji nie jest spełnione jedynie w przypadku ilości kategorii ($F(2, 99) = 6,60; p < 0,01$). W analizach *post-hoc* zastosowano w tym przypadku test Dunnetta, zaś w pozostałych przypadkach wykorzystano test porównań wielokrotnych Bonferroniego.

Skupienie 1, liczące 27 osób, charakteryzuje współwystępowanie prostej, słabo zróżnicowanej koncepcji siebie z niskim poziomem integracji treści tożsamości. Taka konfiguracja obrazuje doświadczanie siebie w sposób niezróżnicowany, lecz zarazem rozproszony, zmienny, niejasny co do treści samowiedzy, o słabo wyodrębnionym poczuciu granic i kontaktu z sobą, czemu towarzyszy poczucie własnej specyficzności (wyjątkowości czy inności). Mimo niewielkiego zróżnicowania koncepcji siebie, osoby te czują się niepewne co do tego, kim są, niestabilne, odmienne i zagubione. Jest to typ organizacji strukturalnej dalekiej od oczekiwanego związku między małym zróżnicowaniem koncepcji siebie i zintegrowanym poczuciem tożsamości. Można by raczej przypuszczać, że owa słabo zróżnicowana koncepcja siebie nie stanowi szczególnie dużego wyzwania dla refleksji nad tożsamością. Takiej schematycznej, pozbawionej twórczej refleksji, organizacji osobistych treści i doświadczania siebie zaproponowano nazwę „Synkretyczne Ja” (por. Obuchowski, 2000, s. 101)².

Skupienie 2 obejmuje 22 osoby o najwyższych wskaźnikach złożoności koncepcji siebie i jednocześnie najwyższym poziomie poczucia spójności, dostępności, specyficzności, stabilności oraz wyodrębnienia treści tożsamości. Charakteryzujące to skupienie silne poczucie tożsamości oraz – bardziej niż w pozostałych skupieniach – złożone Ja daje obraz osób o różnorodnej, wieloaspektowej koncepcji siebie, zachowujących przy tym silne poczucie jedności własnej osoby, tego, kim są, a kim nie są. Dostrzegają one różnice własnego funkcjonowania w wielu rolach i elastycznie reagują na zmianę kontekstu, nie tracąc przy tym solidnego poczucia ciągłości własnej osoby. Możliwe nawet, że silnie zróżnicowane Ja, stanowiąc swoiste wyzwanie dla procesów integracji tożsamości, prowokuje refleksję zmierzającą w kierunku opracowania spójnego i stabilnego poczucia tożsamości. Takiej organizacji treści Ja i poczuć tożsamościowych można by nadać miano „Refleksyjnego Ja”.

Skupienie 3, najliczniejsze, tworzą 53 osoby o zbliżonym do skupienia 1, średnim poziomie złożoności koncepcji siebie. Od skupienia 1 różni się ono jednak istotnie wyższymi (lecz niższymi niż w skupieniu 2) wskaźnikami wszystkich, z wyjątkiem specyficzności, wymiarów struktury tożsamości. Poziom integracji tożsamości wyraża się tu względnie dojrzałym poczuciem spójności, stabilności, odrębności i dostępności treści tożsamościowych, z jednocześnie osłabionym poczuciem własnej niepowtarzalności. Niska złożoność koncepcji siebie współwystępuje tu zatem z bardziej (niż w skupieniu 1) refleksyjnie opracowaną tożsamością, zintegrowaną, spójną i stabilną, ale mniej zindywidualizo-

² Dziękujemy Recenzentowi za sugestie dotyczące nazwania i interpretacji skupień.

waną. Przy tak strukturalnie uproszczonej koncepcji siebie osiągnięcie pewnego poziomu integracji tożsamości, za cenę rezygnacji z poczucia unikalności własnej osoby, może być wyrazem adaptacyjnej aktywności podmiotu – „Adaptacyjnego Ja”.

Ostatni etap analizy miał odpowiedzieć na pytanie dotyczące poziomu samooceny osób należących do opisanych wyżej typów konfiguracji miar złożoności koncepcji siebie i poczucia tożsamości. Jak pokazują dane zawarte w tabeli 3, wyodrębnione skupienia różnią się istotnie nasileniem poszczególnych samoocen³.

Tabela 3

Porównanie skupień pod względem miar samooceny – jednoczynnikowa analiza wariancji, uzupełniona testami „post-hoc” Bonferroniego

Zmienne	Skupienie 1 (n = 27)		Skupienie 2 (n = 22)		Skupienie 3 (n = 53)		F	Post-hoc	η^2
	M	SD	M	SD	M	SD			
Sm	31,85	6,11	42,05	4,72	38,49	5,04	24,54***	1 < 3 < 2	0,33
Af	25,67	6,82	35,00	6,05	27,43	5,91	15,72***	2 > 3, 1	0,24
Os	25,15	6,09	34,91	5,59	29,53	5,01	19,54***	1 < 3 < 2	0,28
Bk	30,63	5,75	38,18	4,89	33,66	5,68	11,31***	2 > 3, 1	0,19
Ows	40,33	8,87	52,59	7,59	47,83	7,43	15,53***	1 < 3, 2	0,24
P	29,59	6,63	36,68	3,82	31,42	4,96	11,92***	2 > 3, 1	0,19
S	28,44	5,63	35,91	4,09	31,06	4,60	14,99***	2 > 3, 1	0,23
Zp	29,04	6,16	34,68	5,07	31,60	4,54	7,37***	1 < 2	0,13
K	29,07	4,69	36,68	4,12	32,85	4,65	17,01***	1 < 3 < 2	0,26
W	28,93	6,85	37,23	6,84	30,89	6,40	10,46***	2 > 3, 1	0,17
Wtt	9,00	2,17	13,00	1,63	11,00	1,89	26,52***	1 < 3 < 2	0,35

Sm – Samoakceptacja moralna, Af – Atrakcyjność fizyczna, Os – Ogólna samoocena, Bk – Bycie kochanym, Ows – Obronne wzmacnianie samooceny, P – Popularność, S – Samokontrola, Zp – Zdolności przywódcze, K – Kompetencje, W – Witalność, Wtt – Wartościowanie treści tożsamościowych

*** $p \leq 0,001$

Zdecydowanie najwyżej oceniają siebie pod wieloma względami osoby z tzw. Ja refleksyjnym (skupienie 2). Są to – przypomnijmy – osoby o najbar-

³ Wyniki testu Levene’a wskazują, że założenie o jednorodności wariancji jest spełnione w odniesieniu do wszystkich zmiennych ($p > 0,05$). W analizach *post-hoc* zastosowano test porównań wielokrotnych Bonferroniego.

dziej złożonej koncepcji siebie i jednocześnie doświadczające siebie w sposób zapewniający wysokie poczucie spójności, stabilności, dostępności, specyficzności i odrębności własnej osoby. Świadomość różnic między pełnionymi rolami i zintegrowane poczucie tożsamości wiąże się u nich z najwyższym poziomem samooceny, zarówno ogólnej, jak wszystkich pozostałych jej obszarów. Innych obserwacji dostarczają pozostałe dwa profile. Opisują one osoby o zbliżonym poziomie złożoności koncepcji siebie, lecz różnym stopniu poczucia tożsamości. Procedura wielokrotnych porównań ukazuje, że skupienia 1 i 3 różnią się istotnie samooceną ogólną oraz wartościowaniem treści tożsamości, a także samooceną moralną i oceną własnych kompetencji. Samoocena w tych obszarach jest istotnie niższa u osób w skupieniu 1, u których średni poziom złożoności Ja współwystępuje z najniższym poczuciem tożsamości. Przy uproszczonym sposobie samoopisu, może nawet pewnej sztywności zachowania, mogą być więc one podatne na poczucie porażki, niezadowolenia z siebie oraz wewnętrzne i zewnętrzne konflikty. Grupa ze skupienia 3 to osoby w miarę dobrze funkcjonujące, podobne do poprzedniej grupy pod względem raczej prostej koncepcji siebie. Mają one jednak większy komfort wewnętrzny dzięki silniejszemu poczuciu ciągłości, spójności własnej osoby i kontaktu ze sobą, a także dzięki wyższej samoocenie ogólnej i pozytywnemu spojrzeniu na własną moralność i kompetencje.

Dyskusja

Gdyby transsytuacyjna powtarzalność treści różnych autocharakterystyk wynikała z ich ważności, ogólności czy stałości (co sugerowałby ich tożsamościowy status), to mogłaby mieć ona znaczenie dla poczucia tożsamości. Wskazywałoby to na jakiś rodzaj ciągłości czy pokrewieństwa między procesami ujednolicania właściwości ujawnianych w różnych kontekstach a procesami budowania poczucia jedności własnej osoby. Uzyskany wynik temu przeczy i tym samym stawia pod znakiem zapytania, sugerowane w literaturze przedmiotu, ogólne powiązania między spójną, nieodróżnicowaną koncepcją siebie i poczuciem tożsamości.

Otrzymany przez nas rezultat, przemawiający za niezależnością obu obszarów osobowości, wpisuje się w nurt poglądów, w którym koncepcję siebie uważa się jedynie za „materiał” budowania własnej tożsamości, a treściowe podobieństwo jej różnych aspektów za inny aspekt organizacji osobowości aniżeli budowanie podmiotowego, wielowymiarowego poczucia tożsamości. Jest on też zbieżny z wynikami wcześniejszych badań, w których zastosowano inne miary

tożsamości – Jamesa E. Marcii i Michaela D. Berzonky’ego (Suchańska i Ligocka, 2011), a także z wynikami badań nad związkami złożoności z klarownością Ja (Campbell, Assanand i Di Paula, 2004), miarą odwołującą się do poczucia spójności i stabilności własnej osoby. Na marginesie warto zauważyć, że w tym kontekście słuszne wydają się sugestie, by w opisie treściowego podobieństwa subkoncepcji siebie zachować termin „niezróżnicowanie” lub „spójność Ja”, a termin „integracja” odnieść do opracowania złożonej, wieloaspektowej struktury koncepcji siebie, w sposób zapewniający poczucie względnej ciągłości i spójności własnej tożsamości. Struktura wieloaspektowa może być przecież mniej czy bardziej ujednolicona, ale to różnorodność wymaga integracji. Również z językowego i teoretycznego punktu widzenia termin ten jest problematyczny, jako że struktura pozbawiona zróżnicowania jest siłą rzeczy spójna, a doskonale spójne, niezróżnicowane Ja oznaczałoby raczej dysfunkcjonalną sztywność (Lutz i Ross, 2003; Sheldon i Emmons, 1995).

Za psychologiczną odrębnością złożoności koncepcji siebie i poczucia tożsamości dodatkowo przemawiają ich diametralnie różne związki z samooceną. Na tle całości obrazu wyjątek stanowi współwystępowanie złożoności z oceną własnych kompetencji, co jest tyleż nieoczywiste, co intrygujące. Nasuwająca się intuicyjnie interpretacja, zgodnie z którą złożone i zróżnicowane Ja umożliwiłoby elastyczne dopasowanie do wymagań różnych sytuacji i zadań oraz większą efektywność w pełnieniu różnych ról, wymagałaby specjalnie zaplanowanej weryfikacji empirycznej.

Możliwość istnienia innych niż liniowe, specyficznych powiązań między obu analizowanymi obszarami osobowości ujawniła analiza skupień, przynosząc nowe, ważne obserwacje. Wyłonienie grup osób o odmiennych kombinacjach złożoności koncepcji siebie z wymiarami poczucia tożsamości ukazuje, że wieloaspektowa i zróżnicowana koncepcja siebie może zostać zintegrowana w taki sposób doświadczania siebie, który zapewnia poczucie spójności, stabilności, odrębności i dostępności treści tożsamościowych. Zróżnicowanie Ja nie musi więc zapowiadać problemów tożsamościowych, a wręcz przeciwnie, stanowiąc swoiste poznawcze wyzwanie, może stymulować konstruktywną refleksję wokół budowania własnej tożsamości.

Takiego efektu nie obserwuje się przy niższym poziomie złożoności koncepcji siebie, choć tu także możliwe jest pewne zróżnicowanie w zakresie siły poczuć tożsamościowych i samooceny (najniższą, również w sferze moralnej i kompetencyjnej, odnotowano wśród osób o najslabiej zintegrowanej tożsamości). Jeśli więc chodzi o adaptacyjną wartość trzech opisanych „typów” konfiguracji zmiennych, to – poza wyraźną różnicą stopnia złożoności koncepcji

siebie między skupieniem drugim a pozostałymi dwoma skupieniami – na jakość ich funkcjonowania składa się głównie poziom poczuć tożsamościowych oraz samoocena ogólna, a także ocena własnych kompetencji i zgodności między wyznawanymi wartościami i własnym postępowaniem.

Podsumowując, próba odczytania znaczenia obserwowanych w trzech skupieniach specyficznych typów powiązań między złożonością koncepcji siebie i wymiarami tożsamości sugeruje, że mało złożona koncepcja siebie w mniejszym stopniu stymuluje dążenie do opracowania zintegrowanego poczucia tożsamości aniżeli koncepcja bardziej złożona. Jednocześnie, przy mało złożonej koncepcji siebie, możliwe jest pewne zróżnicowanie stopnia integracji tożsamości, co pociąga za sobą różnice w zakresie samooceny. Warto odnotować, że najwyższa samoocena i w pewnym sensie wartość adaptacyjna cechuje konfigurację o najwyższej złożoności i najbardziej zintegrowanej tożsamości. W świetle tych danych sugestia, by wysokie zróżnicowanie Ja uznać za przejaw dezintegracji osobowości (Donahue i in., 1993), byłaby zbyt daleko idąca. Osoby łączące wieloaspektową, zróżnicowaną koncepcję siebie z silnym poczuciem jedności ze sobą, stabilności, spójności, własnej odrębności, wyjątkowości i pewności co do tego, kim są, najwyżej oceniają swoje możliwości. To przykład osób o znacznej wiedzy o sobie, elastycznie dysponujących atrybutami swojej osobowości, bez poczucia zagubienia i chaosu. Zakres manifestowanej zmienności nie narusza tego, co dla nich fundamentalne w sferze aksjologicznej i zawodowo-społecznej, o czym świadczy wysoka ocena własnej moralności oraz kompetencji.

Komentując obserwowane związki między poczuciem tożsamości i samooceną, należy podkreślić ich potencjalną dwukierunkowość. Samoocena (również w sferze moralnej) może być zarówno efektem, jak i źródłem harmonii w sferze poczuć tożsamościowych. W literaturze obecna jest teza o znaczeniu rozwoju tożsamości dla samooceny (np. Schwartz i in., 2010), nie jest to jednak stanowisko jedyne. Na przykład, zdaniem Epsteina „Wysoka spójność tożsamości może świadczyć o dużej efektywności samooceny jako czynnika regulującego procesy przetwarzania informacji o sobie” (za: Fecenec, 2008, s. 23). Taka interpretacja pozwalałaby uznać samoocenę za czynnik determinujący integrację i poczucie tożsamości, niezależnie od stopnia złożoności Ja, co wydaje się równie interesujące. Jednak tak długo, jak długo operujemy w korelacyjnym modelu *ex post facto*, związek ten należy uznać za wzajemny.

Zaproponowane przez nas wnioski mają pewne ograniczenia i z kilku powodów wymagają dalszych weryfikacji. Przede wszystkim mogą być uogólniane jedynie na populację studencką określonego typu studiów. Ostrożność wnioskowania konieczna jest także w związku z zastosowanym w pomiarze złożoności

Ja wskaźnikiem H , zaproponowanym przez Linville (1987). Choć – jak pokazano wyżej – ma on zalety, których pozbawione są inne metody badania struktury Ja, kwestia jego informacyjnej wartości nie jest do końca rozstrzygnięta. Statystyka H koreluje wprawdzie dodatnio z liczbą utworzonych aspektów siebie, lecz dane na temat jej związków z nakładaniem się ich treści są już dużo mniej jednoznaczne (Brown i Rafaeli, 2007; Constantino i in., 2006; Luo, Watkins i Lam, 2009). Kolejnym krokiem powinno być zatem powtórzenie badań z zastosowaniem innych miar strukturalnych właściwości koncepcji siebie.

*

Na obecnym etapie badań uprawniona jest ogólna konkluzja mówiąca o braku systematycznych związków między złożonością koncepcji siebie a zintegrowanym poczuciem tożsamości oraz samooceną. Wynikałoby stąd, że koncepcja siebie może zawierać wiele różnych, nawet sprzecznych treści lub ulegać znaczącym zmianom bez wpływu na tożsamość jednostki (por. Oleś, 2008; Suchańska i Ligocka, 2010). Jednocześnie jednak możliwe są różne sposoby organizacji strukturalnych wymiarów koncepcji siebie i poczucia tożsamości. Współwystępowanie silnie złożonej koncepcji siebie ze zintegrowanym poczuciem własnej tożsamości oraz mniejszej złożoności z mniej lub bardziej obniżonym poziomem poczucia tożsamościowych skłania do refleksji nad psychologicznym sensem tych relacji, a intuicyjne próby ich interpretacji otwierają kolejne tropy dalszej eksploracji znaczenia stopnia złożoności koncepcji siebie dla procesów formowania poczucia tożsamości.

LITERATURA CYTOWANA

- Barczak, A., Besta, T. i Bazińska, R. (2007). Model złożoności Ja w ujęciu Patricii Linville: predykcje teoretyczne i pomiar. *Psychologia Jakości Życia*, 6(1), 57-76.
- Batory, A. (2008). Tożsamość złożonego Ja. W: P. Oleś i A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (s. 279-309). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Berzonsky, M. D. (2003). Identity style and well-being: Does commitment matter? *Identity*, 3, 131-142.
- Block, J. (1961). Ego identity, role variability and adjustment. *Journal of Consulting Psychology*, 25(5), 392-397.
- Brown, G. i Rafaeli, E. (2007). Components of self-complexity as buffers for depressed mood. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly*, 21(4), 310-333.
- Brygoła, E. (2012). *Struktura tożsamości osobistej i jej podatność na zmiany pod wpływem modyfikacji samooceny*. Niepublikowana praca doktorska, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin.

- Campbell, J. D., Assanand, S. i Di Paula, A. (2004). Cechy strukturalne pojęcia Ja a przystosowanie W: A. Tesser, R. B. Felson i J. M. Suls (red.), *Ja i tożsamość. Perspektywa psychologiczna* (s. 70-88). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Campbell, J. D., Chew, B. i Scratchley, S. (1991). Cognitive and emotional reactions to daily events: The effects of self-esteem and self-complexity. *Journal of Personality*, 59(3), 473-505.
- Constantino, M. J., Wilson, K. R., Horowitz, L. M. i Pinel, E. C. (2006). The direct and stress-buffering effects of self organisation on psychological adjustment. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(3), 333-360.
- Cramer, Ph. (2001). Identification and its relation to identity development. *Journal of Personality*, 69(5), 667-687.
- Donahue, E., Robins, R., Roberts, B. i John, O. (1993). The divided self: Concurrent and longitudinal effects of psychological adjustment and social role of self-concept differentiation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(5), 134-146.
- Epstein, S. (1973). The self-concept revised: Or a theory of a theory. *American Psychologist*, 28(5), 404-416.
- Erikson, E. (2004). *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Fecenec, D. (2008). *Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny MSEI (polska adaptacja)*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Hermans, H. J. (1996). Voicing the self: From information processing to dialogical interchange. *Psychological Bulletin*, 119(1), 31-50.
- James, W. (1890). *The principles of psychology*. New York: Holt & Co.
- Jarymowicz, M. (1989). Próba konceptualizacji pojęcia „tożsamość”: spostrzegana odrębność jako atrybut własnej tożsamości. *Przegląd Psychologiczny*, 32(3), 655-671.
- Jarymowicz, M. (2000). Psychologia tożsamości. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (s. 107-125). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Jordan, A. i Cole, D. A. (1996). Relation of depressive symptoms to the structure of self-knowledge in childhood. *Journal of Abnormal Psychology*, 105(4), 4530-4540.
- Koch, E. i Shepperd, J. (2004). Is self-complexity linked to better coping? A review of the literature. *Journal of Personality*, 93(4), 727-760.
- Kroger, J. (2003). What transits in an identity status transition? *An International Journal of Theory and Research*, 3(3), 197-220.
- Linville, P. (1985). Self-complexity and affective extremity: Don't put all your eggs in one cognitive basket. *Social Cognition*, 3(1), 94-120.
- Linville, P. (1987). Self-complexity as a cognitive buffer against stress-related illness and depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(4), 663-676.
- Luo, W. i Watkins, D. (2008). Clarifying the measurement of a self structural process: The case of self complexity. *International Journal of Testing*, 8(2), 143-165.
- Luo, W., Watkins, D. i Lam, R. (2009). Validating a new measure of self-complexity. *Journal of Personality Assessment*, 91(4), 381-386.
- Lutz, C. J. i Ross, S. (2003). Elaboration versus fragmentation: Distinguishing between self-complexity and self-concept differentiation. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 22(5), 537-559.
- Majczyna, M. (1999). Podmiotowość a tożsamość. W: D. Gałdowa (red.), *Tożsamość człowieka* (s. 35-53). Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Mandrosz-Wróblewska, J. (1988). *Tożsamość i niespójność Ja a poszukiwanie własnej odrębności*. Wrocław: Ossolineum.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551-558.

- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(2), 63-78.
- McAdams, D. P. (1996). Personality, modernity and the storied self: A contemporary framework for studying persons. *Psychological Inquiry*, 7(4), 295-321.
- Morgan, H. J. i Janoff-Bulman, R. (1994). Positive and negative self-complexity: Patterns of adjustment following traumatic versus non-traumatic life experiences. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 13(1), 63-85.
- Obuchowski, K. (2000). *Człowiek intencjonalny, czyli o tym, jak być sobą*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Oleś, P. K. (2008). O różnych rodzajach tożsamości oraz ich stałości i zmianie. W: P. Oleś i A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (s. 41-85). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Pilarska, A. (2012). Wielowymiarowy Kwestionariusz Tożsamości. W: W. J. Paluchowski, L. Kaczmarek, P. Hałaziński i A. Bujacz (red.), *Nowoczesne metody badawcze w psychologii* (s. 167-188). Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNS UAM.
- Rafaeli-Mor, E. i Steinberg, J. (2002). Self-complexity and well-being: A review and research Synthesis. *Personality and Social Psychology Review*, 6(1), 31-58.
- Roberts, B. (2007). Contextualizing personality psychology. *Journal of Personality*, 75(6), 1072-1081.
- Schachter, E. P. (2002). Identity constraints: The perceived structural requirements of a "good" identity. *Human Development*, 45(6), 416-443.
- Schleicher, D. J. i McConnel, A. R. (2005). The complexity of self-complexity: An associated system theory approach. *Social Cognition*, 23(5), 387-416.
- Schwartz, S. J., Forthun, L. F., Ravert, R. D. [i in.] (2010). Identity consolidation and health risk behaviors in college students. *American Journal of Health Behavior*, 34(2), 214-224.
- Sheldon, K. M. i Emmons, R. A. (1995). Comparing differentiation and integration within person goal systems. *Personality and Individual Differences*, 18(1), 39-46.
- Smith, H. S. i Cohen, L. H. (1993). Self-complexity and reactions to a relationships breakup. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 12(4), 367-384.
- Sneed, J. R. i Whitbourne, S. K. (2003). Identity processing and self-consciousness in middle and later adulthood. *The Journal of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 58(6), 313-319
- Sokolik, M. (1996). *Psychoanaliza i Ja*. Warszawa: Santorski & Co.
- Stryker, S. (2007). Identity theory and personality theory: Mutual relevance. *Journal of Personality*, 75(6), 1083-1102.
- Styła, R., Jankowski K. i Suszek, H. (2010). Skala niespójności Ja (SN-Ja). *Studia Psychologiczne*, 48(2), 31-43.
- Suchańska, A., i Ligocka, M. (2011). Inklinacja narracyjna a złożoność Ja i tożsamość. *Studia Psychologiczne*, 49(2), 19-34.
- Suszek, H. (2007). Różnorodność wielości Ja. *Roczniki Psychologiczne*, 10(1), 8-37.
- Woolfolk, R. L., Novalany, J., Gara, M. A., Allen, L. A. i Polino, M. (1995). Self complexity, self-evaluation and depression: An examination of form and content within the self-schemata. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(6), 1108-1112.